

Jan STEJSKAL

Ambrogio Traversari – „pokrytec“ pod Sluncem Bernardina Sienského?

Abstract: *The subject of the text is a dispute between humanism in the early Renaissance and the Franciscan Observance. The contradiction is demonstrated on the example of the ambivalent relationship between Ambrogio Traversari (humanist, translator from Greek) and Bernardino of Siena. Contemporary debate about the popular worship of the name of Jesus, the scope of which was evident even in our country, is discussed in detail.*

Keywords: *Florentine humanism – observance – 15th century – Ambrogio Traversari – Poggio Bracciolini – Bernardino of Siena*

Reformy církve v turbulentním konciliaristickém období první poloviny 15. století přinesly rozmanité pokusy o nápravu do všech součástí náboženského života. Reformními názory (mezi řadou jiných) přispěli mnozí italští humanisté na jedné straně, na druhé straně (na první pohled opačné) popularitu širokých vrstev získali observantští kazatelé vedení (mimo jiné) Bernardinem Sienským. Následující řádky si nekladou za cíl popsat široké reformní úsilí „mezi Kostnicí a Ferrarou/Florencií“, spíše jsou pokusem analyzovat křehký vztah (především) florentinských humanistů a Bernardinových observantů. Jako příklad poslouží vztah překladatele z řečtiny a florentinského humanisty Ambrogia Traversariho k přísné observanci v období, kdy k (ne)radosti humanistických elit vstoupila slovy a skutky Bernardina Sienského do Florencie.

Postava Traversariho je české historiografii (na rozdíl od Bernardina Sienského) v podstatě neznámá a zaslouží si představení.¹ Ambrogio Traversari, budoucí reformátor camaldolské kongregace,² pocházel ze staré šlechtické rodiny z Portica poblíž Forlí, kde se

1 Jedním z nemnoha textů je práce věnovaná vývoji camaldolské kongregace a podílu, který na něm Traversari bezesporu měl: Jan STEJSKAL, *Řecké dědictví na západě. Monasticismus, misie a střední Evropa ve středověku*, České Budějovice 2011.

2 Camaldolská kongregace (dle toskánského Camaldoli) se vytvořila na půdorysu řehole svatého Benedikta. Její počátky je možno vysledovat v působení sv. Romualda z Raveny, který na přelomu 10. a 11. století založil několik klášterů, jejichž povinnou součástí byl eremus. Došlo tak k převzetí spirituality, kterou reprezentoval především východní (byzantský) monasticismus. Camaldolská kongregace se vyznačovala svou přísností, kdy byl pobyt mnichů v ústraní eremu součástí jejich řeholního života. Camaldolské kláštery a eremy dodnes najdeme v Itálii, ale i např. v Polsku. Blíže viz: Jan STEJSKAL, *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*, Praha 2004.

16. září roku 1386 narodil.³ Velmi záhy, již roku 1400, vstoupil Ambrogio do camaldolského kláštera Santa Maria degli Angeli ve Florencii a po mnoho let jeho zdi neopustil. Do stejného kláštera byl v roce 1403 následován svým mladším bratrem Girolamem, který zde v roce 1433 zemřel.⁴ Patrně ještě před vstupem do kláštera získal Traversari jisté vzdělání v Galeatě v camaldolském klášteře svatého Hilaria.⁵ Později v klášteře Santa Maria degli Angeli ve Florencii nabyl skvělého vzdělání – jméno novicmistra, který Traversariho vedl, je nám však neznámé. První, na koho v souvislosti se svým vzděláním Traversari později upozornil, byl Matteo Cardinali, představený kláštera.⁶ Zde se poprvé začínal zabývat řečtinou, to když objevoval spisy řeckých církevních otců, či dokonce antických autorů. Právě „řecká literatura“ a její nezprostředkované představení latinskému publiku proslavily Ambrogia Traversariho nejvíce. Řečtina se stala Traversarimu druhou mateřštinou a rozhodl se zasvětit svůj život tolerantnímu poznávání a navazování kontaktů mezi řeckou a latinskou civilizací. Tak vlastně naplňoval to, čemu jsme si zvykli říkat „humanismus“. Vydatným pomocníkem ve studiu byl Traversarimu Niccolò Niccoli († 1437), florentinský humanista a dle frekvence navzájem vyměněných listů patrně největší Traversariho přítel, se kterým se poznal ve Florencii a s nímž zůstal v kontaktu až do Niccolioho smrti.⁷ Čas trávil Traversari samostudiem, jehož součástí bylo dokonale ovládnutí řečtiny – takto jazykově vybaven pak překládal díla východních církevních otců a brzy se svými schopnostmi proslavil.⁸ Ostatně Florencie v té době byla pro studium řečtiny obzvláště vhodná. V letech 1397–1400 zde působil jako učitel řečtiny proslulý Manuel Chrysoloras.⁹ S tím se však Traversari patrně nesetkal. Nutno tedy konstatovat, že Traversari postrádal jakéhokoliv formálního univerzitního vzdělání – svých znalostí na byl sám, či s pomocí svých bratří. Určitý „antiakademismus“ a snad i odpor k scholastice je patrný především z Traversariho díla. V překladech se soustředil především na patris-

3 Stran roku narození Traversariho panovala mezi historiky nejistota – nejnovější práce se již shodují na uvedeném datu. Pro shrnutí viz: Charles STINGER, *Humanism and the Church Fathers. Ambrogio Traversari (1386–1439) and Christian Antiquity in the Italian Renaissance*, Albany 1977, s. 1–2.

4 Vittorio TAMBURINI (ed.), *Ambrogio Traversari, Hodoeporicon*, Firenze 1985, s. 175–179: „Obiit nonis octobris tertia ferme noctis hora, aetatis anno trigesimo sexto...“

5 Ibidem, s. 185.

6 Lorenzo MEHUS (ed.), *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium aliorumque ad ipsum, et ad alios de eodem Ambrosio latinae epistolae a Domino Petro Canneto Abbate Camaldulensi in libros XXV tributae variorum opera distinctae, et observationibus illustratae. Adcedit eiusdem Ambrosii vita in qua historia litteraria Florentina ab anno MCXCII usque ad annum MCCCXXI ex monumentis potissimum nondum editis deducta est Laurentio Mehus, sv. II, Ambrosii Traversarii generalis Camaldulensium Epistolae et Orationes*, Firenze 1759 (repr. Bologna 1968), XXIII/6, s. 961.

7 Ibidem, VIII/1, s. 350. K přátelství Niccolioho s Traversarim bliže viz např.: Costanzo SOMIGLI – Tommaso BARGELLINI, *Ambrogio Traversari. Monaco camaldolese*, Bologna 1986, s. 63.

8 Ch. STINGER, *Humanism and the Church Fathers*, s. 167–173.

9 Giuseppe CAMELLI, *Manuele Crisolora. I dotti bizantini e le origini dell'umanesimo*, Firenze 1941, s. 66–67.

tické období, či dokonce na antická filozofická díla. Díla scholastiky si, pokud je známo, ani nepožíval a citoval zcela ojedinele.

Postupem času byl Traversari více a více zaneprázdněn svou prací. Tu dělil mezi „veřejnou“ a „soukromou“.¹⁰ Za veřejnou zřejmě považoval i vlastní vzdělávání se samostudiem, které nebylo přímo v souvislosti s činností ve službách vlastní kongregaci. Soukromá činnost tak znamenala opisování rukopisů, z nichž mnohé byly následně iluminovány. V dopisech se omlouval a odkazoval na dávné, daleko schopnější mistry, kteří jsou již bohužel mrtvi.¹¹ Brzy se vypracoval natolik, že byl žádán tu o překlady, tu o posouzení autorství děl, které leckdy, šlo-li o zcela neznámé texty, určoval podle stylu.¹² Ostatně nebyl sám, koho zajímalo autorství významných prací, textovou kritikou se zabýval další z okruhu Traversariho přátel – Lorenzo Valla. Řadu děl, připisovaných známým klasickým autorům, Traversari odmítl.¹³

Traversariho osobnost a dílo na jedné straně spolu s jeho životem uvnitř camaldolské kongregace na straně druhé, jak jsme ji výše poznali, představovaly paradox. Traversari byl především humanistou – co do „formy i obsahu“ – a též i nejméně významným překladatelem z řečtiny v 15. století (včetně překladů „pohanských“ antických autorů). Jak jen se mohly slučovat humanistická vize a metoda s tak přísným řeholním životem, jaký vyžadovala camaldolská kongregace? Šlo o neslučitelné aspekty? Patrně ne zcela. Pohled na renesanci jako na jakési novopohanské hnutí oživující antickou minulost dávno neplatí. Mnozí badatelé dokázali, jak významnou a klíčovou byla křesťanská *pietas* pro rozvíjející se povědomí o vlastní individualitě.¹⁴ Někteří humanisté „první vlny“, působící uvnitř řeholních institucí, v čele s Traversarim znovu obrátili pozornost k samotným počátkům monasticismu, k svatým pouštním otcům a patristice. Tito humanističtí reformátoři toužili, jako většina reformátorů církve, po „autentickém“ křesťanství a pociťovali značný odpor ke scholastické teologii. Její spekulace se jevily mnohým humanistům prvních desetiletí 15. století nepatřičné, zvláště tím, jak překrývaly autentickou spiritualitu církevních otců (často píšících řecky). Obrat k zakladatelům křesťanského monasticismu

10 L. MEHUS (ed.), *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, VIII/39, s. 401: „...*praeter privatas ac publicas*...“

11 Ibidem, VI/26, s. 308–309, zejména s. 309: „*Equidem, mi frater unice, tanto id studio volui, quanto maximo potui. Sed quum iam defuncti sint hi, qui erant huius opere maxime periti, sintque superstites adolescentes, qui proficiunt in eo quotidie studio, tuli moleste fatis, quod minus quam vellem polite opusculum illud exactum fit.*“

12 Ibidem, VIII/44, s. 410–411: „*Codicem ... in quo XII Homiliae sunt super Isaiam absque ulla inscriptione auctoris. Origenis esse ex stylo censeo*...“

13 Ibidem, VIII/44, s. 411: „*Opusculum tamen quoddam ciceronis titulo insigne transcripsit, ac detulit secum, quod meo quidem iudicio illius non est.*“

14 Marvin BECKER, *An Essay on the Quest for Identity in the Early Italian Renaissance*, in: John Gordon Rowe – William H. Stockdale (ed.), *Florilegium Historiale. Essays Presented to Wallace K. Ferguson*, Toronto 1971, s. 294–312.

tedy u Traversariho znamenal též obrat k řečtině. Je však nutné si uvědomit, že obrat *ad fontes* nemohl pominout vedle křesťanských autorů, jak jsme poznali výše, ani klasické autory pohanské (především Cicerona), z nichž mnohé si humanisté, včetně Traversariho, oblíbili. Cesta mezi *pietas* na straně jedné a *studia humanitatis* na straně druhé tak mohla být, a pro mnohé i byla, chůzí na nesmírně tenkém ledě. Zvláště to platilo pro ty, kteří se brzy ocitli v čele církevních institucí, jako Ambrogio Traversari. Costanzo Somigli spolu s Tommasem Bargellinim neváhali nazvat Traversariho situaci pohybem mezi dvěma ohni: přáteli humanisty (většinou laiky) na jedné straně a povinnostmi vázícími se k mnišskému hábitu, který nosil, na straně druhé.¹⁵

V roce 1431 se Ambrogio Traversari stal generálem své kongregace. Pro jeho přátele, stojící vně camaldolské kongregace, to zřejmě nebylo velké překvapení, patřil k okruhu nejprominentnějších osobností tehdejší společnosti a kontakty udržoval téměř se všemi, kteří v ní něco znamenali. Proto jej papež Evžen IV. téměř „vnutil“ camaldolské kongregaci – navzdory jejím regulím. Ambrogio sice nebyl vzorem eremity zoceleného askezi tak, jak by si žádal camaldolský ideál, zato měl značnou úroveň „sociální inteligence“, byl (mimo jiné) blízkým přítelem a rádcem Cosima a Lorenza Medicejských. V jeho klášterní cele se kromě Medicejských scházeli další představitelé florentských politických i intelektuálních kruhů, přitahováni Traversariho vědomostmi, ale i smělymi reformními plány. Navíc papež Evžen IV., sídlící často ve Florencii, využíval úzkého spojení s rodinou Medicejských, a to z důvodů politických – a zvláště finančních. Bankovní úředníci Medicejských ovládali papežské finance již od časů papeže Jana XXIII. Ostatně úvěry od rodiny Medici například zajistily financování nejen pohřbu Martina V., ale i intronizaci Evžena IV.¹⁶

Znalosti, kontakty s přáteli z laických kruhů, neutuchající zájem o svět patrně způsobily, že Traversari po svém zvolení generálním představeným řádu a vykročení z klášterní cely působil naprosto jistým dojmem. Okamžitě se dal do práce tak, jako by na politická jednání, vykonávání úřadu a nepřetržité cestování byl zvyklý od nepaměti. Jeho kroky můžeme nadále sledovat téměř den po dni, protože Traversari byl literátem tělem i duší a jako takový si vedl velmi detailní cestovní deník – *Hodoeporicon*. Navíc neustal ve svém zvyku vést rozsáhlou a frekventovanou korespondenci. Prostřednictvím korespondence ozřejmoval Traversari své postoje k nesčetným otázkám a vlastně tak „publikoval“ své názory. Jeho korespondence totiž zasahovala především do nejvyšších intelektuálních a (tím i – v tehdejší době) mocenských kruhů.

Papež dal Traversarimu okamžitě po volbě generálním představeným volnou ruku k provedení reformy v jeho vlastní kongregaci i v kongregacích příbuzných – například ve

15 C. SOMIGLI – T. BARGELLINI, *Ambrogio Traversari*, s. 33.

16 George HOLMES, *The Florentine Enlightenment 1400–1450*, New York 1995, s. 77–78.

vallombrosiánské. Soudit tak lze z Traversariho četných dopisů papeži v té věci.¹⁷ Reformu spatřoval v obnovení ducha staré patristické éry, kterou sám poznával a obdivoval prostřednictvím četby církevních otců. Snad tím naznačoval vizi, předpokládající jednotu církve, v níž se s papežem shodoval. Pro Evžena IV. měla být církevní unie triumfem potvrzujícím papežskou autoritu nejen v Konstantinopoli – ale především v Basileji. Traversari a Evžen IV. se potřebovali a poskytovali si vzájemnou podporu. Vyzbrojen touto podporou pustil se Ambrogio Traversari do reformy své kongregace. Formální reforma kongregace se sice příliš nezdařila,¹⁸ ve věci reformy „obsahu“ své kongregace byl Traversari úspěšnější. Zde své pravomoci generála mohl uplatnit bez formálních obstrukcí jednotlivých představených. Jako člověku poznávajícímu a tolerantnímu k poznání, který doufal, že právě prostřednictvím vědění může dojít ke změně obsahu a pak následně i formy kongregace, vsadil vše na proces vzdělávání mnichů.¹⁹ Sám pochopil nezbytnost klasických studií nikoliv pro jakési „znovuzrození antiky“, ale pro schopnost porozumět svatým otcům, kteří v antické době žili a tvořili.²⁰ *Studia humanitatis* a *studia divinitatis (pietatis)* byla v jeho představách velmi úzce spojena. Pouhou vírou nelze nahlédnout Písmo, jak jej podávali svatí otcové, a nelze tak následovat jejich příkladu. Nebylo možné se vrátit ke kořenům bez toho, abychom je odhalili a poznali. Církevní otcové při obraně křesťanství využívali všechny nástroje vzdělanosti antického světa – včetně rétoriky. Traversari byl klasickou křesťanskou, ale i „pohanskou“ literaturou fascinován, o čemž svědčí dopis, který zaslal svému bratruvi Girolamovi. Traversari v něm dokonce vyzdvihuje přednosti pohanských autorů antického světa, nadšen jejich znalostmi a dokonalým jazykem.²¹ V úsilí o zavedení studií do camaldolské kongregace byl Traversari úspěšný – jeho dílo však přineslo ty nejlepší plody až po Traversariho smrti, a to v osobnostech představených kongregace (např. Pietro Delfino).

Soustředme však naši pozornost do Florencie, odkud Traversari vzešel a kam se jeho pozornost a úsilí upíraly nejvíce. V prostředí Santa Maria degli Angeli ve Florencii se Traversari setkával se svými humanistickými přáteli. Traversari patřil k myšlenkově neoby-

17 L. MEHUS (ed.), *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, I/4, s. 14–15; ibidem, I/19, s. 38–42; ibidem, I/20, s. 42–44; ibidem, I/29, s. 56–57.

18 Podrobnosti viz např.: Jan STEJSKAL, *Humanismus a reforma benediktinského monasticismu*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 30, 2001, s. 43–51.

19 Cécile CABY, *De L'Érémisme Rural au Monachisme Urbain. Les Camaldules en Italie à la Fin du Moyen Âge*, Roma 1999, s. 759.

20 Tuto představu formuloval již „otec“ první humanistické vlny Florentin Coluccio Salutati († 1406): Francesco NOVATI (ed.), *Epistolario di Coluccio Salutati*, Fonti per la storia d'Italia, sv. IV, Roma 1891–1911, s. 138–139; viz též: J. STEJSKAL, *Humanismus a reforma*, s. 49.

21 L. MEHUS (ed.), *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, XI/19, s. 502: „Fuere quippe plerique ex illis viris maxime studiosi sapientiae, ut ex ea re vocabulum acceperint adeo virtutis amatores, honestique fautores, ut prope Religioni nostrae adcesisse videantur...“

čejně silnému kruhu osobností, který se vytvořil ve Florencii v prvních desetiletích 15. století a jehož vrcholem byla později účast na „koncilu sjednocení“, který se konal ve Ferrare a Florencii na sklonku třicátých let. Bylo to jakési logické vyústění humanistického snažení, jehož protagonisté se, jak jsme ostatně poznali, netajili obdivem k antickému odkazu a sjednocení s Řeky bylo jednou z možností přihlášení se k tomuto dědictví. K prominentům florentského kruhu dvacátých a třicátých let a k předním Traversariho přátelům patřili (výše jmenovaný) Niccolò Niccoli, Lionardo Bruni, Poggio Bracciolini a další.²² Přestože byli výraznými individualitami, udržovali vzájemné kontakty i v období, kdy jim povinnosti, např. Traversariho závazky camaldolského mnicha, zabránily stýkat se přímo. Pokusíme-li se odhadnout vliv „humanismu“ takového kruhu osobností, musíme podrobně zkoumat společenské postavení jednotlivých jeho členů. Nejvýznamnější roli v rozvoji tohoto kruhu, jak dávali ostatně najevo i jeho členové, sehrál „duchovní otec“ tohoto uskupení Coluccio Salutati (1331–1406), první humanista, který se stal kancléřem florentské republiky. Ostatně většina z výše jmenovaných mužů držela ve Florentské republice nějaký úřad (zjevně tedy nešlo o pouhý neškodný „kroužek intelektuálů“), Bracciolini pak zastával úřad i v papežské kurii. Měli celou řadu společných vlastností, z nichž ta první byla schopnost přizpůsobení se místním poměrům (např. Bruni či Poggio Bracciolini z Florencie nepocházeli a do města nepřišli jako zámožní lidé). V této společnosti a atmosféře se pokoušel Ambrogio Traversari o reformu své kongregace. Jaký však byl pohled Traversariho humanistického kroužku na širokou veřejnost (zvláště z hlediska pokusů humanistů změnit – zreformovat společnost)? Soustředme naši pozornost na Traversariho a jeho názory na možnosti reformy širokých vrstev. Leccos plyne z některých Traversariho listů, zvláště pak z těch, které naznačují možnosti jiného přístupu k nejširším vrstvám obyvatel než prostřednictvím *studia humanitatis*, která navrhoval Traversari své vlastní kongregaci a která uplatňoval v elitní společnosti svých přátel.

Traversari stále myslel na zásadní reformu obecné církve. Systematická analýza víry prostřednictvím studia řecké patristiky (tak vhodná pro intelektuály) se Traversarimu zdála být širokým vrstvám k ničemu. V tom byl Traversari realistou. Lidé potřebovali inspiraci, vzor. Ten se brzy objevil a svými kázáními doslova vtrhl do života měst (mnohdy republik) Apeninského poloostrova.

Bernardin Sienský pocházel z města Massa Marittima, kde se narodil roku 1380. Tehdy se již Massa Marittima nacházela pod nadvládou sienské republiky a své období největší slávy spojené s těžbou a zpracováním rud měla dávno za sebou. Bernardin pocházel z vysoce postavené rodiny Abizzeschi, která byla navíc v úzkém spojení s vládou Sienou (odkud pocházela), a zdálo se tak, že Bernardina čeká skvělá budoucnost – vzdálený se

22 G. HOLMES, *The Florentine Enlightenment*, s. 68.

nejevil ani úřad podesty. Rodiče však Bernardinovi brzy zemřeli, a proto odešel k rodině svých příbuzných do Sieny, s níž byl napříště nejvíce spojen jeho osud.²³ V Sieně tak již nastala Bernardinova cesta k řeholi, na níž se však nepochybně teoreticky připravoval. Nejméně po tři roky studoval na sienské univerzitě.²⁴ Absolvoval tedy, na rozdíl od výše zmiňovaného Traversariho, formální, univerzitní vzdělání. Záhy, snad na sklonku devadesátých let 14. století, vstoupil do bratrstva při špitále S. Maria della Scala a v roce 1403 se stal františkánem a postupně, v průběhu řady let se stával vyhlášeným kazatelem.²⁵ Jeho věhlas byl spojen s kázáním a veřejným uctíváním jména Ježíš, které je zdokumentováno nejpozději od dvacátých let 15. století.²⁶ Dnes je velmi obtížné představit si takové grandiózní úspěchy, jichž Bernardin jako kazatel dosahoval. Nepochybně patřil mezi nejvýznamnější kazatele 15. století a řada jeho vlastních žáků (zejména Jan Kapistrán) se významnými kazateli stala též. Soustředil se především na lidová, srozumitelná kázání, která prokládal příklady či expresivními výrazy. Jako dobrý řečník neustále udržoval kontakt se svými posluchači, které často povzbuzoval k akci – například k tomu, aby si každý z posluchačů na znamení odporu vůči hříchu, jímž se Bernardin ve svém kázání právě zbýval, silně odplivl. Což celé náměstí plné posluchačů visících Bernardinovi na rtech s gustem a hlučně udělalo.²⁷ Ne náhodou jej papež Pius XII. prohlásil za patrona současných „reklamních kreativců“.²⁸ Petr Beneš cituje ve své práci z papežova listu v dané věci: „*Jevilo se jako vhodné, aby se i lidé pracující v reklamě mohli těšit zvláštní nebeské pomoci. Proto si mnozí z nich chtěli vybrat za svého patrona svatého Bernardina Sienského, jenž veden podivuhodným žářem k šíření katolické víry mezi lidem, hledal pomoc u prostředků, které jsou mimořádně vhodné k jejímu šíření ke všem; např. krátká vyjádření, schopná vyburcovat ducha; obrazy ukazující božské pravdy; zvláště monogram Nejsvětějšího jména Ježíš; a konečně znalost všeho, co může lid pochopit.*“²⁹ Bernardin tak musel být současně

23 Základní biografické údaje k dispozici v řadě prací věnovaných Bernardinovi Sienskému: Vittorino FACCHINETTI, *Bernardino da Siena, mistico sole del secolo XV*, Milano 1933; Alan FERRERS – HOWELL, *S. Bernardino of Siena*, London 1913. Nověji pak zejména: Franco MORMANDO, *The preacher's demons: Bernardino of Siena and the social underworld of Early Renaissance Italy*, Chicago – London 1999; V češtině nejnověji viz teologickou rozpravu: Petr BENEŠ, *Teologie jména Ježíš u Bernardina Sienského vyjádřená v jeho slunečním monogramu IHS*, disertační práce CMTF UP, Olomouc 2010.

24 P. BENEŠ, *Teologie jména Ježíš*, s. 35.

25 Ibidem.

26 Giovanni HOFER, *Giovanni da Capestrano. Una vita spesa nella lotta per la riforma della Chiesa*, Aquila 1955, s. 137.

27 Ciro CANNAROZZI (ed.), *Bernardino da Siena, Le prediche volgari*, Quaresimale di Firenze 1425, Firenze 1940, s. 1308.

28 Ano – i tito lidé mají svého svatého patrona.

29 P. BENEŠ, *Teologie jména Ježíš*, s. 8.

„populistickým bavičem“ i asketou s pověstí svatosti, aby mohl úspěšně oslovit a manipulovat davy.

Ambrogio Traversari z počátku vřele přivítal vysokou popularitu kázání Bernardina Sienského a považoval jejich poslech pro široké vrstvy za daleko důležitější než scholastické učení. Vyjadřoval se o něm nadšenými slovy.³⁰ Časem se však stal obezřetnějším. Bernardin cestoval celou Itálií a brzy se stal kazatelskou celebritou v řadě (zvláště severoitalských) měst. Ve Florencii se objevil několikrát. Traversari však zmínil jen jednu z jeho návštěv. Tehdy se ve Florencii Bernardin objevil v únoru roku 1424 na cestě z Bologne. Kázal na náměstí Santa Croce v průběhu půstu. Traversari svému příteli Niccolimu v té věci napsal – prý byla na Bernardinův příkaz zapálena hranice a na ní spálena řada předmětů sloužících světské „marnivosti“.³¹ Takových výjevů vlastně známe z Bernardinovy praxe mnoho – jde o vyobrazení, na nichž ženy odkládají své šperky a paruky na hranice a muži karty, kostky či jiné atributy hazardu. Traversari Bernardina nekritizoval – zřejmě pochopil, že „kazatelská celebrita“ tohoto druhu je pro prosté obyvatele města potřebná a vhodná. Bernardina však brzy přijímali s velikou pompou také hodnostáři všech měst, do kterých zavítal. Traversari postupem času sledoval Bernardinův charakter s podezřením. Úpěnlivě vyzýval Bernardina, aby nepřijal úřad biskupa, který mu byl nabídnut.³² Bernardino byl na svém vítězném tažení Itálií vystaven pokušení veliké moci, kterou brzy nabyt (nejen nad davem) a kterou se naučil využívat. V souvislosti s jeho kázáními byly ovšem páleny nejen neškodné předměty lidské marnivosti, Bernardin neváhal vyzývat k upalování lidí, kteří byli obviněni z čarodějnictví. Například vyzýval posluchače k tomu, aby udali případné čarodějnice a čaroděje, protože pokud by tak neučinili, dopustili by se stejného hříchu. To se také stalo a po kázání byla obratem obviněna řada lidí.³³ Jacob Burckhardt účinky podobných kázání po mnoha staletích hodnotil jako „hluboké dojmy, které probouzely ve svědomí posluchačů pocit viny a tím i touhu po okamžité nápravě“.³⁴ Podobných situací se v dějinách před Bernardinem a neméně po něm odehrálo nespočetně.

30 L. MEHUS (ed.), *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, II/41, s. 112: „...immortale divinae eloquentiae flumen magnificentia quadam semper excrescens in illo dulcissimo, et plenissimo ore divinisimi hominis fratris Bernardini...“

31 Ibidem, III/10, s. 510.

32 Ibidem, II/39, s. 110: „...te oro, te rogo, obsecro et deprecor et tibi lacrymis cordis, et oculorum meorum supplico, ut hoc malum effugias...“ Postupně byla Bernardinovi nabídnuta tři biskupství – v Sieně, Ferrafe a v Urbinu. Všechna nakonec odmítl.

33 Carlo DELCORNO (ed.), *Bernardino da Siena, Prediche volgari sul Campo di Siena 1427*, Milano 1989, s. 1007; viz též: P. BENEŠ, *Teologie jména Ježíš*, s. 53.

34 Jacob BURCKHARDT, *The Civilization of the Renaissance in Italy*, New York 2002, s. 288.

Již v Bernardinově době se však našli jeho otevření odpůrci. Traversariho přítel (výše zmiňovaný) Gian Francesco Poggio Bracciolini kritikou podobných kázání nešetřil. Uváděl podle něho posluchače do „daleko větších zmatků, než ve kterých přišli, a jejich uši naplnila hloupostí halasných argumentů a slovy, jimž tito lidé nemohli rozumět. Nikdo z nich – a to je jisté – nezměnil svůj život a nezavřel se svých hříchů. Naopak se naučili hříchtům, o jejichž existenci neměli dříve ani tušení...“³⁵ Ve svém díle *De Avaritia*, sepsaném právě v období Bernardinových florentinských kázání, Poggio Bernardina výslovně jmenoval a připomněl napřed jeho kázání.³⁶ Pak však následovala kritika: „V jedné věci exceloval, totiž ve vyvolávání emocí lidí. Manipuloval s nimi, jak se mu jen zachtělo, tu je pohнул k slzám, tu, pokud to téma dovolilo, k smíchu.“³⁷ Bernardin byl sice Poggiem kritizován a bystře byla rozeznána kazatelova schopnost manipulovat lidmi, ale to nic nezměnilo na Bernardinově úspěchu. S takovými schopnostmi lze patrně uspět v každé době. Jistě ne náhodou byl jmenován patronem reklamy. Navíc máme důkazy (včetně ikonografických) o velkých prostředcích, věnovaných florentskými rodinami, i o řadě posluchačů, kteří se vlivem kázání přidali k observantům.³⁸ Traversariho opatrný a Braccioliniho odsuzující a pohrdavý postoj vyjadřoval přinejmenším rezervovaný vztah humanistických a jak patrně výše, často i vládnoucích kruhů v republice k „lidovým kazatelům“ Bernardinova typu.³⁹ Máme však důkazy, že i s texty humanistů bylo manipulováno. Některé soudobé opisy Braccioliniho spisu *De Avaritia* pasáž kritizující Bernardina neobsahují.⁴⁰ Patrně zapůsobila cenzura, či autocenzura. Nicméně je záhodno sdělit, že jakkoliv odmítavý postoj mohli humanisté s Bracciolinim v čele mít, je typické, že je jejich zvidavost přece jen vedla k účasti na kázáních, jimiž pohrdali.

35 Davide CANFORA (ed.), *Poggio Bracciolini, Contra hypocritas*, Roma 2008, s. 22: „*Auditores multo quam antea stultiores recedunt, oppleti aures clamoribus ac iurgiis verborumque que non intelligunt strepitu. Nullus mutat mores, nullus vitia ponit: multi peiores quam accesserant discedunt, ea edocti ut caveant vitia que antea ignorabant.*“ Viz též: Giulio VALLESE (ed.), *L'ipocrisia. I frati ipocriti*, Napoli 1946, s. 39–40.

36 Thomas D. AUCUPARIUS (ed.), *Poggio Bracciolini, Poggii Florentini Oratoris Clarissimi Ac Sedis Apo[stolicae] Secretarii Operum*, Straßburg 1513, fol. 2r–13r. V jednom z prvních tištěných vydání Poggiova textu je celá pasáž uvedena jasně: Ibidem, fol. 2v: „*Et de fratre Bernardino...*“

37 Ibidem: „*Una in re maxime excellit in persuadendo, ac excitandum affectibus flectit populum, et quo vult deducit, movens ad lachrymas, et cum res patitur ad risum.*“ Viz též: Poggio BRACCIOLINI, *De Avaritia*, in: Riccardo Fubini (ed.), *Opera omnia*, sv. I, Torino 1964, I:2.

38 William HOOD, *Creating Memory: Monumental Painting and Cultural Definition*, in: Alison Brown (ed.), *Language and Images of Renaissance Italy*, Oxford 1995, s. 157–170, zejm. 158–159.

39 Nirit BEN-ARYEH DEBBY, *Renaissance Florence in the Rhetoric of Two Popular Preachers. Giovanni Dominici (1356–1419) and Bernardino da Siena (1380–1444)*, Turnhout 2001, s. 204–205.

40 Giuseppe GERMANO – Adriano NARDI (ed.), *Poggio Bracciolini, De Avaritia. (Dialogus contra avaritiam)*, Livorno 1994, s. 68–69. Tato nejnovější edice vychází právě z rukopisu neobsahujícího kritiku světce: Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, sign. Conv. Soppr. J. 1. 16, fol. 188r–213r. Fotokopie rukopisu součásti edice.

Na druhé straně nutno zmínit, že si Bernardin Sienský netroufl vystoupit proti humanistickým elitám – například na Braccioliniho ostrou kritiku patrně vůbec nereagoval.⁴¹ Bernardin si nikdy nedovolil přímo kritizovat *studia humanitatis*, na to si byl nejspíše příliš dobře vědom zaujetí nejvyšších florentských kruhů pro ně a naopak naznačil, že i v „jeho“ Sieně by takových studií bylo třeba.⁴² Bernardin se dokonce krátce zúčastnil vrcholného „Traversariho podniku“ té doby, unijního koncilu ve (Ferraře) Florencii. Prý tolik toužil po sjednocení s Řeky, že vystoupil na kazatelnu a promluvil k řecké (byzantské) delegaci jejich mateřštinou s takovou výřečností, že Řekové sami byli udiveni, jak dokonale může cizinec řečtinu ovládnout. Když sestoupil s kazatelny, byl stejně neschopný jediného řeckého slova, jako dříve (řecky se totiž nikdy neučil).⁴³ Traversari, sám výtečný překladatel, který dokonce pořídil překlady oficiálních dokumentů koncilu, se o Bernardinově účasti ve svých jinak četných a podrobných dopisech vůbec nezmínil. Jistě by připomněl takovou „lingvistickou konkurenci“, kdyby si jí byl všiml. Patrně se jednalo spíše o hagiografickou vsuvku do pozdějších Bernardinových životopisů, která by však musela na koncilu přítomným humanistům připadat jako poněkud trapná. Oba proudy, humanistický a observantský, tak vedly do určité míry „oddělený život“. Jedná se však jen o jeden zdokumentovaný „příběh“, předjímat tedy generalizaci dichotomie společenské elity a majority není patrně vhodné. Mezi humanisty a populárními lidovými kazateli vládlo křehké příměří. Obě strany si byly vědomy své síly i svých odlišných cílů a působily vedle sebe.

Nicméně loajalita humanistů navzájem nebyla bezbřehá a čas od času (ostatně jako v jakékoliv době) propukla intelektuální řevnivost i mezi přáteli. Poggio Bracciolini sepsal práci *Contra hypocritas*,⁴⁴ která byla dost možná inspirována dílkem *Oratio*

41 K přístupu kazatelů (včetně Bernardina) k humanismu viz: N. BEN-ARYEH DEBBY, *Renaissance Florence*, s. 97–111.

42 Ciro CANNAROZZI (ed.), *Bernardino da Siena, Prediche volgari. Siena 1425*, sv. II, Firenze 1958, s. 301: „Fu una città che, none istudiandovi, si diventò tanta cieca, che niuno sapeva gramatica, pensa come stava tal città.“

43 Lucas WADDING, *Annales Minorum In Quibus Res Omnes Trium Ordinum A S. Francisco Institutorum Ex Fide Ponderosius asseruntur, calumniae refelluntur, praeclara quaeque monumenta ab oblivione vendicantur*, sv. XI, Roma 1731, s. 59: „Interfuit huic Concilio sanctus Bernardinus Senensis, et magno quidem fructu, tum suae vitae exemplo, tum privatis colloquiis et publicis praedicationibus Graecos, ad unionem alliciendo. Laudabili studio volebat ille veram salutis et veritatis viam docere, sed magno animi dolore cruciabat, quod Graecorum non calleret idioma. Secum autem admiranda Dei opera, qualiter suis Apostolis contulerit ut possent omnium gentium linguis loqui, obnixè rogabat ut largiretur Graecis intelligentiam eorum quae dicturus esset ad illos. Mox ferventi spiritu, multa in Deum fiducia fretus, ascendit suggestum, Graeaequae concionatus est, de Catholica fide Graecos summo studio erudiens: ita ut mirarentur omnes dicerentque eum, non minus probe nosse Graece, quam si in Graecia natus esset; sed Deus movebat linguam ejus et loquebatur per eum. Cum enim a suggestu descendisset, et omnes laudarent ejus Graece dicendi facultatem et copiam, ille Deo soli honorem omnem tribuens, Graeae linguae expertus, sicuti antea fuerat remansit.“

44 D. CANFORA (ed.), *Poggio Bracciolini, Contra hypocritas*.

hypocritas Lionarda Bruniho, sepsaným v roce 1417. Jedná se patrně o jednu z nejméně citovaných Bruniho prací v dnešní době, byť existuje v množství rukopisů a vyšla tiskem poprvé již v roce 1475 v Paříži.⁴⁵ Dílko snad obsahuje možnou (nikoliv explicitní) invektivu proti příteli z humanistických kruhů Ambrogiu Traversarimu, které si povšiml již Vespasiano da Bisticci.⁴⁶ Vespasiano se domníval, že spisek byl napsán z důvodu Bruniho „žárливosti“ na Traversariho slávu a pověst o jeho ctnostném a svatém životě.⁴⁷ Lucia Gualdo Rosa da Bisticciho tezi přijala ve své práci a zhodnotila Traversariho skutečné vztahy s humanisty – okruhy přátelství či nepřátelství nebo jen prosté intelektuální řevnivosti. Usuzuje, že Bruni mohl „žárlit“ na úzké přátelství Niccolioho s Traversarim.⁴⁸

Pokud by Bruniho spis měl být invektivou vůči Traversarimu, muselo by to být právě pro Traversariho ambivalentní postoj. Traversari se pohyboval na hraně – byl reprezentantem církve, navíc přísné řeholní kongregace. Z tohoto titulu vyjadřoval kazatelům typu Bernardina Sienského velmi opatrnou (oficiální) podporu a „umírněné nadšení“ – na rozdíl od svých humanistických přátel. Ti se Bernardinovi a jeho metodám přinejmenším posmívali. Na druhou stranu ke svým přátelům patřil a nepochybně s nimi musel řadu názorů sdílet. Odtud pak možná ono „pokrytectví“, bylo-li vůbec ostnem proti Traversarimu. Na jedné straně camaldolián, který by měl pěstovat askezi ve svém eremu, na druhé straně humanista, který občas nemohl odolat klasické „pohanské“ literatuře. Tato situace, tak charakteristická pro postavení humanistů první poloviny 15. století, neměla v podstatě řešení – proto, pokud přijmeme výše uvedené teze Vespasiana da Bisticci a Lucie Gualdo Rosa, byl Traversari označen za pokrytce.

Bernardinu Sienskému se navíc dostalo i vítané podpory z nejvyšších církevních míst. Na rozdíl od rezervovaného Martina V. byl Evžen IV. velkým podporovatelem observantů.⁴⁹ Od počátku 15. století převzali františkánští observanti pomyslnou štafetu od dominikánů a v podstatě ovládli městské kazatelství v Itálii.⁵⁰ Vystupovali v mnoha vlnách,

45 Paul O. KRISTELLER, *Iter Italicum. A finding list of uncatalogued or incompletely catalogued humanistic manuscripts of the Renaissance in Italian and other libraries*, sv. III, Leiden 1983, s. 157; V Olomouci např.: Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, Bibliotheca cathedralis ecclesiae Olomucensis, sign. C. O. 344, fol. 66r–72v.

46 William G. WATERS – Emily WATERS (eds.), *Vespasiano da Bisticci, The Vespasiano memoirs. Lives of Illustrious Men of the XVth century*, Toronto 1997, s. 211–212.

47 Ibidem.

48 Lucia GUALDO ROSA, *Leonardo Bruni, „l’Oratio hypocritas“ e i suoi difficili rapporti con Ambrogio Traversari*, Quaderni di Vita Monastica 45, 1987, s. 89–111.

49 Mario FOIS, *I papi e l’osservanza minoritica*, in: Il rinnovamento del francescanesimo: l’osservanza. Atti dell’XI convegno internazionale della Società internazionale di studi francescani. Assisi 20–22 Ottobre 1983, Perugia 1985, s. 31–105.

50 Franco MORMANDO, *The preacher’s demons. Bernardino of Siena and the Social Underworld of Early Renaissance Italy*, Chicago – London 1999, s. 29–40; N. BEN-ARYEH DEBBY, *Renaissance Florence*, s. 11–14.

z nichž nejzajímavější je ta, kterou reprezentoval právě Bernardin Sienský a jeho žáci – Jan Kapistrán, Giacomo della Marca či Alberto da Sarteano.⁵¹

Bernardin, jak jsme poznali výše, se čelnímu střetu se společenskou elitou vyhýbal, druhá strana však jeho vliv sledovala s velikým podezřením a pokusila se využít příležitosti a zbavit se ho. Oním momentem bylo obvinění Bernardina z hereze v souvislosti s Bernardinovým šířením kultu „Ježíšova jména“, na jehož počátku stál. Symbolem kultu byl obecně dobře známý emblém iniciál *IHS* (*YHS*) s paprsky různého tvaru z něj vyzařujícími. Tento symbol se objevil i u nás na místech působení Bernardinova žáka Jana Kapistrána.⁵² Je dodnes patrný např. na fasádách několika olomouckých domů. Emblém byl obtočen páskou s nápisem odkazujícím na list Filipským 2,10: „*In nomine Iesu omne genu flectatur coelestium, terrestrium et infernorum*“.⁵³

Samotné uctívání Ježíšova jména nebylo nic zcela nového. Bernardin se mohl inspirovat již u Giovanniho Colombiniho (1304–1367), zakladatele (v 17. století zrušené) kongregace jesuatů. Svou podstatou nebyla kongregace jesuatů vzdálena františkánské obšervanci, ovšem v našem případě je podstatný vztah Colombiniho a jeho následovníkům ke jménu Ježíšovu. Bernardin ostatně tento svůj vztah ke Colombinimu explicitně připomněl.⁵⁴ Nepochybnou bezprostřední inspirací Bernardina v používání a uctívání jména Ježíše ve zkratce *IHS* (*YHS*) byly texty františkána Ubertina di Casale (1259–1330), ze jména pak jeho *Arbor Vitae crucifixae Iesu*.⁵⁵ Ostatně Ubertino s Bernardinem sdíleli i podobný osud, oba byli v průběhu svých životů obviněni z hereze. Jasně Bernardinovo vystoupení, kdy již nejen kázal úctu ke jménu Ježíš, ale kdy k veřejnému uctívání vystavil dokonce desku se slunečním trigramem, se pak odehrálo v městě Prato v roce 1424.⁵⁶ Postupně se uctívání onoho trigramu rozšířilo všude tam, kde Bernardin kázal, a reakce na sebe nenechala dlouho čekat.

51 K vlně městských kazatelů, jejich technikám a metodám viz: Maria G. MUZZARELLI, *Pescatori di uomini. Predicatori alla fine del Medioevo*, Bologna 2005, s. 15–95.

52 Ivo HLOBIL, *Bernardinské symboly Jména Ježíš v českých zemích šířené Janem Kapistránem*, Umění 44, 1996, s. 223–234. Symboly Bernardina Sienského z hlediska dějin umění se aktuálně zabývá Jan Chlábek ve svém grantovém projektu: *Bernardinské „slunce“ nad českými zeměmi – význam bernardinské estetiky v českých zemích pozdního středověku* – GAČR 2012–2014.

53 Filipským 2,10: „*Aby se před jménem Ježíšovým sklonilo každé koleno – na nebi, na zemi i pod zemí*“. Emblém a jeho užívání jsou daleko staršího data. Měl již v Bernardinově době veliké množství interpretací. Slunce v jeho středu, tvar a počet jednotlivých paprsků, barva iniciál či podkladu – to vše mělo přesný význam. Nejpodrobnější informace: Vincenzo PACELLI, *Il „Monogramma“ bernardiano: origine, diffusione e sviluppo*, in: San Bernardino predicatore e pellegrino. Atti del convegno nazionale di studi bernardiniani (Maiori, 20–22 giugno 1980), Galatina 1985, s. 253–259.

54 P. BENEŠ, *Teologie jména Ježíš*, s. 23.

55 John HAWLEY (ed.), *Through a Glass Darkly: Essays in the Religious Imagination*, Fordham 1996, s. 29.

56 P. BENEŠ, *Teologie jména Ježíš*, s. 51.

Bernardin byl v souvislosti se symbolem jména Ježíše a jeho používáním, především v průběhu kázání, několikrát obviněn z hereze florentinským arcibiskupem svatým (sic) Antonínem.⁵⁷ K útokům se brzy přidali i výše zmiňovaní Poggio Bracciolini a Lorenzo Valla.⁵⁸ Humanisté ovšem obviňovali Bernardina nejen z šíření hereze, ale hlavně z demagogie. Obvinění se zakládalo na tvrzení Bernardinových oponentů, že uctívání obrazu na Bernardinových deskách je vždy modloslužba, že se ve skutečnosti nemá uctívat žádný nápis. Formální obvinění ani útoky intelektuálů nepomohly zarazit Bernardinovu činnost. Bernardin se před papežským soudem vždy obhájil, například v roce 1427 (před zraky papeže Martina V.) i za pomoci svého žáka Jana Kapistrána, který stál v čele jeho obhajoby.⁵⁹ Není bez zajímavosti, že další z obvinění byla vznesena roku v letech 1431 až 1432 a vedení obžaloby se ujal jako prokurátor dominikán Michal z Prahy – obviňoval v ní Bernardina opět z hereze a modlářství. Michala z Prahy známe dobře již z procesu proti Janu Husovi jako Michala z Německého Brodu, či Michala de Causis – byl v Bernardinově době již dlouholetým členem kurie.⁶⁰ Dokonce se obžaloba pokusila spojit Bernardinovy aktivity s husitskými vlivy, nicméně ani v tomto případě za pontifikátu papeže Evžena IV., jindy tak nakloněného humanistickým kruhům, neuspěla.⁶¹ Evžen IV. žalobu v podstatě zarazil dříve, než mohlo dojít k vlastnímu procesu. Argumenty Bernardinových odpůrců zněly podobně jako v případě prvního procesu, či byly ještě více zpřesněny. Bernardin byl obviněn ze „svévolnosti kultu“, který šířil bez autority papeže. „*Předkládání desky s trigramem Ježíšova jména k adoraci, její nesení v procesích znamenalo vyprazdňování kultu kříže..., větší pompa náležela desce se slunečním trigramem a nikoli Tělu Kristovu..., větší úcta byla projevoována trigramu než hostii pozdvihované při mši...*“⁶²

Vraťme se však k první obžalobě a procesu z roku 1427. Vztah humanistů k Bernardinovi byl naznačen výše a opatrnost se v něm mísila s odporem. Soustředme naši pozornost na postoj Ambrogia Traversariho, který do onoho humanistického kroužku patřil, byť si dost možná vysloužil označení pokrytce. Traversari měl, jak naznačeno výše, s humanisty bezpochyby společný odmítavý postoj k formálnímu scholastickému vzdělání. Byl přesvědčen, že postup ve vyježděných kolejích scholastické doktríny reformu církve

57 V úvahu však musíme vzít i fakt, že arcibiskup Antonín byl dominikán. Bez vlivu jistě nebyla ani florentinsko-sienská rivalita.

58 Riccardo FUBINI, *Poggio Bracciolini e S. Bernardino: temi e motivi di una polemica*, in: *Atti del convegno storico Bernardiniano in occasione del sesto centenario della nascita di S. Bernardino da Siena* (L'Aquila, 7–9 maggio 1980), Aquila 1982, s. 155–188.

59 Iris ORIGO, *The World of San Bernardino*, New York 1962, s. 129–142; N. BEN-ARYEH DEBBY, *Renaissance Florence*, s. 32.

60 Pro podrobnosti jeho působení v Husově procesu viz: Jiří KEJŘ, *Husův proces*, Praha 2000, s. 64–65, 153–157 a dal.

61 N. BEN-ARYEH DEBBY, *Renaissance Florence*, s. 32–33.

62 P. BENEŠ, *Teologie jména Ježíš*, s. 78.

ani důvěru věřících nepřinese. Daleko více se soustředil na kořeny křesťanství, jak jsme mohli posoudit na základě jeho překladů církevních, řecky písících otců. V roce 1426, v době, kdy bylo Bernardinovi nařízeno nevzdalovat se z Říma, dokud nebude jeho kauza projednána, napsal Traversari dopis Albertovi da Sarteano, jednomu z Bernardinových žáků. V dopise vyjádřil Bernardinovi opatrnou podporu a naději, že tak bohabojný muž nemůže být odsouzen. Není bez zajímavosti, že jej v celém listu označuje jen jako „*bratra B*“.⁶³ Sarteano pravděpodobně plánoval kázat ve Florencii v příštím roce. Traversari jej upozornil, že dokud se osud „*bratra B*“ nevyjasní, nebyla by Sarteanova přítomnost ve Florencii vhodná. Opět vyjadřuje velmi opatrnou naději, že se vše obrátí v Bernardinův, a tím i Sarteanův prospěch.⁶⁴ Po Bernardinově očištění Traversari jásal. O Bernardinovi⁶⁵ se v dalším ze svých listů zmiňuje jako o „...*dobřím, svatém, božím člověku – bratru Bernardinovi... jemuž byl dán dar božské výmluvnosti...*“.⁶⁶

Traversariho na Bernardinovi nejspíše fascinovala asketická zbožnost, která byla (či alespoň měla být) vlastní i Traversariho vlastní kongregaci, a spontánnost Bernardinova projevu. Kázání dokázalo pohnout lidmi. Ne scholastická disputace, ani církevní moc. Traversarimu ležela na srdci reforma církve, vlastního řádu. Podporoval tedy Bernardina, protože cítil, že jeho snažení může být jednou z cest – tentokrát k širokým lidovým vrstvám. Opět je však nutno podotknout, že podpora Bernardinovi byla jen opatrná a kromě dílčích cílů byl Traversari Bernardinovi velmi vzdálen. Později jsou zmínky o Bernardinovi v Traversariho korespondenci stále řidší – v období přípravy koncilu ve Ferrare a Florencii, kterého se Bernardin aktivně zúčastnil, jej Traversari, který dříve Bernardinovi psával listy plné dojetí, překvapivě nezmiňuje vůbec.

Vraťme se ke vztahu humanistů k observantskému (z počátku především) lidovému kultu Ježíšova jména.⁶⁷ Zmíněna byla jeho (přinejmenším) ambivalentnost, či dokonce odpor Braccioliniho k observantskému kazatelství vůbec. Ambrogio Traversari stál kde-si na hraně – v nepřilíh lichotivé pozici humanisty, který upřímně usiluje o přátelství svých laických vrstevníků včetně Poggia Braccioliniho (svědčí o tom především vzájemná rozsáhlá korespondence), a současně ve vši opatrnosti tak, aby si snad „nezadal“, podporuje

63 L. MEHUS (ed.), *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, II/40, s. 111: „...*omnia probasse gestarum rerum mei fratris B...*“ a dal.

64 *Ibidem*, II/40, s. 110–112: „*Quod autem scribis, si mihi videtur ut ad placandum populum hunc tu per annum futurum praedicatum huc adcederes, existimo sane rem duram fore et non facile tractandam.*“

65 Tedy již ne pouhý „*bratr B*“.

66 L. MEHUS (ed.), *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, II/41, s. 112: „...*immortale divinae eloquentiae flumen magnificentia quadam semper excrescens in illo dulcissimo, et plenissimo ore divinisissimi hominis fratris Bernardini... Per fratrem Bernardinum, virum Dei, bonum, verum, sanctum ac iustum...*“

67 Povšimněme si též, že se jedná „jen“ o Ježíšovo jméno – nikoliv o „celé“ jméno, totiž o jméno Ježíše Krista.

„bratra B“. Je tedy oním „pokrytcem“, jak patrně naznačil Poggio? Je třeba říci, že ne všichni si mohli dovolit Braccioliniho otevřenost a kritičnost, která byla i mezi jeho vrstevníky pověstná a trpěná. Traversari nebyl jako mnich přísné kongregace tolik svobodný ve svém vyjadřování. Tím se však dostáváme k otázce stability názorů intelektuálů, jejich mravní a názorové integrity vůbec. Není nutno pouštět se na vysvětlenou proměnlivost postojů do výkladu rozličných diskurzů,⁶⁸ v nichž se ten či onen jedinec v průběhu své životní pouti ocitl, a proto byl nucen chovat se (pochopitelně) tak, či onak. Tuto otázku ponechme otevřenou – její aktuálnost totiž poněkud ztěžuje výklad. Vztah Bernardina a Ambrogia je příkladem vzájemného porozumění a současně míjení, poukazem na složitost spirituality první poloviny 15. století, na nemožnost generalizujících tezí, je ale i příkladem věčného problému intelektuální myšlenkové integrity.

Summary

Ambrogio Traversari – „Hypocrite“ under the Sun of Bernardino of Siena?

The conflict between the Italian humanism of the 15th century and the mendicant observance became the basic topic of the text. The conflict itself is demonstrated on the figures of Ambrogio Traversari and Bernardino of Siena.

Ambrose Traversari, the future reformer of the strict order of Camaldoles, obtained an excellent private education. He began to occupy himself with Greek, having discovered the treatises of the Greek Church fathers as well as certain classical authors. Ambrose Traversari achieved his greatest renown through introducing “Greek literature” to the Latin public. Greek became another native tongue to Traversari and he decided to dedicate his life to tolerant learning and to “the building of the long-collapsed bridges” between Greek and Latin civilizations. However, on the other, Traversari also

cautiously welcomed the popular and aggressive preaching to the Florentine masses by Bernardino of Siena. Activities of Bernardino (having nothing in common with rather tolerant humanism) met with scorn and condemnation by many Florentine humanists (friends of Traversari), especially preaching and worshiping of the name of Jesus (IHS). Traversari took an ambivalent stance – especially in a time of trial of Bernardino. Traversari was likely considered and labeled as a hypocrite by the leading humanist Poggio Bracciolini. The text is therefore the case study regarding the relationship between the elite and the popular cultures in Italy of the first half of the 15th century. Its intent is also to describe an example of intellectual ambiguity on the limited case of texts by Florentine humanists Ambrogio Traversari and Poggio Bracciolini.

68 Snad je i možné definovat tento proces jako „ospravedlnění diskursům“.

Obrazová příloha



Obr. 1: Dario di Giovanni (Dario da Treviso), kolem roku 1470 – sv. Bernardin Sienský s trigramem Ježíšova jména a třemi mitrami na znamení třech biskupství, která odmítl. Los Angeles County Museum of Art



Obr. 2: Trigram Ježíšova jména na domu č. 333 v Ostružnické ulici v Olomouci. Pozůstatek Kapistránova olomouckého pobytu a doklad mohutnosti kultu zavedeného Kapistránovým učitelem Bernardinem Sienským (foto: archiv autora)